

BJÄSTAMON

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

BJÄSTAMON

Red.kommitté: Maria Nordlund, Leif Grundberg, Ann-Sofie Ingman

Text: Ann-Sofie Ingman, Maria Nordlund,
Anna-Karin Lindqvist, Pia Nykvist

Grafisk form: Cecilia Aguilera

Foto: Björn Grankvist, Riksantikvarieämbetets arkiv

Teckningar: Carina Kågström

Adress: Länsmuseet Västernorrland

Box 34

871 21 Härnösand

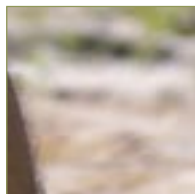
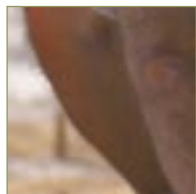
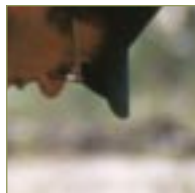
Produktion: Hemströms tryckeri AB, Härnösand 2002

ISSN: 1651-4424

Länsmuseets småskriftserie nr 2

Upplaga 3.000

INNEHÅLL

6 FÖRORD

8 LANDHÖJNING

11 BJÖRN GRANKVIST / BILDREPORTAGE

16 BOPLATS MED MÅNGA ÖVERRASKNINGAR

19 GRÄVANDE

22 FYNDGLÄDJE

26 INTERVJU / PEHR LINDHOLM

28 INTERVJU / PER GUSTAVSSON

30 CARINA KÅGSTRÖM / KONSTNÄR

FÖRORD

Arkeologi och arkeologiska undersökningar i Sverige har sedan ämnet funnits som akademisk disciplin i hög utsträckning varit en angelägenhet för en trängre krets forskare. Samtidigt är det ett ämne som i hög grad alltid intresserat en bred allmänhet. Att det är eftersträvansvärt att få till ett möte mellan den arkeologiska forskningen och en vidare publik är en inställning som först de senaste åren accepterats av arkeologerna själva. Svensk arkeologi har insett att de ofta kostsamma utgrävningar som årligen utförs svårligen kan försvaras om inte resultaten redovisas på ett begripligt sätt för dem som ytterst betalar dem - svenska folket.

Utgrävningarna i Bjästamon är den största arkeologiska fältundersökningen i Norrland. Redan i planeringsstadiet fanns en vilja hos de inblandade parterna, Botniabanan AB, Riksantikvarieämbetet, länsstyrelsen och länsmuseet m.fl., att förmedla resultaten av utgrävningarna för en bred publik. Vi ville göra arkeologernas arbetsplats så tillgänglig som möjligt och genom utställningsarrangemang och visningar förklara arkeologisk metod och förmedla den information utgrävningen givit till besökarna på platsen.

Under grävningssäsongen 2002 har ca 3000 personer kommit till Bjästamon, en siffra som bekräftar det stora intresset för arkeologi. Det möte som skett mellan arkeologer, arkeologi och besökarna har varit givande för alla parter. Denna skrift är ytterligare ett steg i arbetet att berätta mer om arkeologer, arkeologi och spåren av stenålderns boendemiljö vid det som då var en strandvall som snart blir en banvall för vår tids satsning på att det även i framtiden kommer att bo människor i Norrland.

Leif Grundberg
bitr. länsantikvarie

Bengt Edgren
landsantikvarie

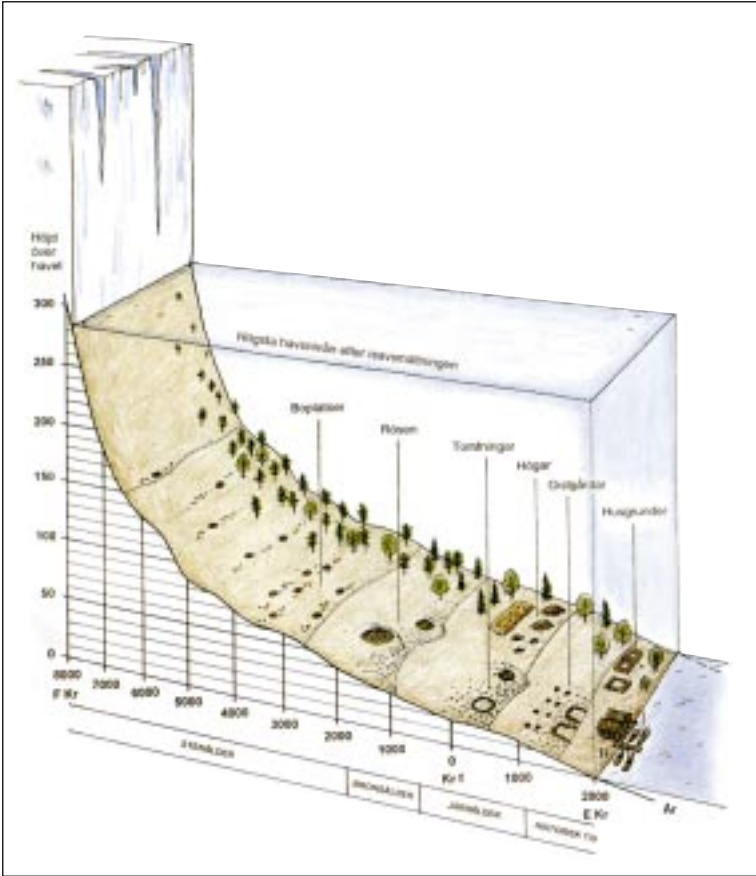

Illustration : Lars Högberg

BJÄSTAMON GENOM TIDERNA

Om man idag står på Bjästamon och spanar ut mot sydost kan man skönja en liten strimma hav långt borta mellan bergssiluetterna. Men för 4 500 år sedan, då de första människorna kom till platsen, såg det helt annorlunda ut. Havet stod då 55 meter högre än idag och Bjästamon var en ö i en stor havsvik.

Detta beror på landhöjningen. Under senaste istiden trycktes landskorpan ned av den enorma tyngden från som mest tre kilometer tjock is. När isen började smälta och trycket lättade så började landet att höja sig upp ur havet. Som mest gick högsta kustlinjen 286 meter högre än idag vilket motsvarar Skulebergets topp som då, för nästan 10 000 år sedan, var ett skär ute tills havs. Landhöjningen var som störst direkt efter isens avsmältning, med upp till 10 cm per år, och den pågår än idag, med 8 mm per år i Höga Kusten-området.

Så fort landet var isfritt började människorna att befolka kustlandet. Då liksom nu ville man bo nära havet. Men allt eftersom landet höjde sig för-

sköts strandlinjen längre ut och då flyttade människorna efter. Det gör att arkeologerna idag kan använda sig av landhöjningskurvan för att grovt datera de fornlämningar som finns ute i landskapet.

Men det var inte bara kustlinjen som var annorlunda på Bjästamon under stenåldern.

Även klimatet och växtligheten skiljer sig från nutiden. Då var det ett kontinentalt klimat med varma och torra somrar, inte helt olik sommaren 2002! Tall och björk dominerade skogslandskapet men vid kusten växte ek, lind, alm och hassel.

För 4 500 år sedan var Bjästamon därmed en idealisk plats att bosätta sig på.

En lång sandstrand i söderläge med hela havet som skafferi, skogen som förråd och en liten bäck för färskvatten. Här fanns allt som man behövde för att leva ett gott stenåldersliv.

Det är svårt att säga hur många människor som bodde samtidigt på bopplatsen.

Arkeologerna har hittat spår efter minst nio hus men eftersom inte alla ännu är daterade så vet vi

inte om de användes samtidigt eller om de representerar olika perioder. Övriga fynd visar nämligen på att bopplatsen varit bebodd under 1000 år, från yngre stenålder in i bronsåldern.

En trolig uppskattning skulle vara mellan 15 och 25 personer, vilket motsvarar 3-5 familjer.

Bopplatsen övergavs under mitten av bronsåldern. Då hade landhöjningen förskjutit strandlinjen och havet stod c:a 35 meter över dagens nivå. Den gamla bopplatsen hade därmed förlorat sitt attraktiva läge vid stranden.

Dessutom hade människorna vid norrlandskusten börjat dryga ut jakten och insamlandet med boskapsdrift och odling. Men sandmon på Bjästamon var inte den mest idealiska för jordbruk.

Människorna sökte sig därför mot de mer bördiga sedimenten i dalgångarna och Bjästamon blev öde.

Det skulle dröja ända till 1700-talet innan Bjästamon aktivt befolkades igen. De som då såg fördelarna med den tallbevuxna sandmon var samerna. Här kunde renarna finna bete och här kunde samerna resa sina kåtor på vältränerad mark. Vid undersökningarna 2001 hittades inte mindre än sju samiska härdar som dateras till 16-1700-talet.

När samerna slutade leda renarna till kustlandet blev Bjästamon åter igen övergivet.

Genom de senaste århundradena har platsen naggats i kanterna av vägar och något enstaka hus men främst nyttjats som skogsmark och sandtag.

Men när nu undersökningarna är klara efter tre säsonger och arkeologerna har väckt liv i de minnen som legat dolda i sanden är det dags för en ny era på Bjästamon.

Om några år kommer järnvägen att ligga som ett nytt kulturlager över platsen och Bjästamon blir åter igen befolkad, om än av enbart förbipasserande, tågpassagerare.

Maria Nordlund, antikvarie,
Länsmuseet Västernorrland

FÖRMEDLINGSPROJEKTET ARKEOLOGI PÅ BJÄSTAMON

Med bidrag från Botniabanan AB, Länsstyrelsen och Örnsköldsviks museum har Länsmuseet Västernorrland drivit ett förmedlingsprojekt i samband med utgrävningarna på Bjästamon.

Syftet med projektet var att förmedla så mycket som möjligt om utgrävningarna men också om den kunskap som utgrävningarna genererat.

Ett gammalt ställverk som står i direkt anslutning till undersökningsområdena ställdes i ordning som visningslokal med en arkeologisk utställning samt en film där arkeologerna själva berättar om sitt arbete. Under grävsäsongen har vi erbjudit guidade visningar för allmänheten och i samarbete med Örnsköldsviks Allehanda har intresserade kunnat följa arkeologernas arbete genom en artikelserie varannan vecka.

Alla skolor i länet fick erbjudande om att komma till Bjästamon för visningar men för skolorna i Örnsköldsviks kommun ville vi göra något extra och satte därför ihop ett stenålderspaket riktat till mellanstadiet. I paketet ingick besök på Länsmuseet och Bjästamon med syfte att lära eleverna mer om stenåldern och arkeologi. Som avslutning hade varje klass en heldag på Bjästamon där eleverna fick vara med och gräva som arkeologer på riktigt.

10 skolor och 420 elever deltog i stenålderspaketet och grävde och med alla övriga visningar inräknade har närmare 800 elever fått lära sig mer om stenåldern och arkeologi på Bjästamon.

Maria Nordlund, antikvarie
Länsmuseet Västernorrland

EN ALLELES VANLIG DAG PÅ BJÄSTAMON

Länsmuseets fotograf Björn Grankvist har följt arkeologerna i arbetet på Bjästamon. I det här bildreportaget berättar han om vardagstillvaron på utgrävningsplatsen.

Sältran

Genom att smälta sälens späck med hjälp av heta stenar i en kokgrop utvanns tranolja. Sältran användes som näringstillskott, lampolja, impregnering och bindemedel i färg m m och har ända in på 1900-talet varit en viktig handelsprodukt för säljägarna vid Bottenhavet.

Skiffer

Föremål i skiffer är typiska för norrländsk stenålder. Skiffer är en typ av sandsten som till skillnad från den hårda flintan, kvartsen och kvartsiten kan sågas, karvas och slipas till den form som önskas. Skiffer finns i flera olika färger, som svart, grå och rödbrun. Den kanske vackraste varianten är en randig skiffer i grönt och rött.

Av skiffer tillverkade man även pilspetsar. Vi har hittat omkring 15 mer eller mindre hela skifferspetsar och dessutom en del av ett så kallat T-formigt redskap, liknande de redskap som påträffats i Överveda i Nordingrä socken. Förutom pilspetsar förekommer skrapor i kvarts, kvartsit, basalt och flinta.

Av det råmaterial som använts till redskap och vapen är det bara flintan som inte finns naturligt inom vårt område. Särskilt en typ av pilspets i flinta som påträffats visar på kontakter med södra Sverige. Ett fynd av en bärnstenspärla visar även den på långväga kontakter, södra Sverige eller Baltikum. Den keramik som förekommer vittnar också om kontakter med södra Sverige.

Boplatsen vid Kornsjövägen visar att man ingalunda varit isolerade. Här förekommer redskap av lokala bergarter tillsammans med föremål som visar på ett rikt utbyte med övriga delar av landet. Kanske är det ett resultat av en framgångsrik företagsamhet inom framställning av tran?

Anna-Karin Lindqvist
Projektledare Angaria AB

annorlunda. Pensel och pincett har ersatts av grävmaskiner, IT teknik och naturvetenskapliga hjälpmetoder. Under tidspress, i bullriga miljöer och skiftande väderlek genomförs ett komplicerat och tungt arbete.

En annan sak är ansvaret att rädda kvar det förgångnas lämningar, visserligen i omvandlade former men ändå så fullständigt som möjligt. Att genomföra en dokumentation som kan ligga till grund för den egna tolkningen är en sak, en helt annan att ta fram ett underlag för framtida tolkningar. Om vi tolkar dokumenten fel samtidigt som vi förstör dem finns ingen möjlighet att rätta till detta. Eftervärlden kan inte veta om vår rekonstruktion av det förflutna är produkten av en kunig och samvetsgrann ansträngning. I den renitade och slutsammanställda arkeologiska rapporten, i totalstationernas och GIS programmens ti-devarv, syns inga brister.

I fält är ögonen arkeologens viktigaste redskap liksom förmågan att uppfatta och förstå sådant som färgskiftningar och spridda fynd över ytorna. Vad betyder en depå av brända ben, spridda hasselnötskal, en samling krukskärvor och några skrapredskap kring en koncentration av sönderbränd sten? Hänger det ihop, finns ett samband? Är den sönderbrända stenen i själva verket resterna av en härd? Varför finns inget kol bevarat? Är färgningen resterna av ett golv? Kan det ha varit en bostad? Kan det finnas stolphål eller stödstenar till stolpar? Hur ska jag gräva vidare för att få svar?

Att analysera och förstå sådana kontexter är en

viktig del i det arkeologiska arbetet men i dagens jakt på rutor och anläggningar blir tiden till reflektion och diskussion begränsad. Och ändå är det just detta som är det viktiga. För vad nytta har vi av 10 i stället för 2 profilgrävda bengropar eller skärvstenskoncentrationer om vi inte förstår i vilka sammanhang de har ingått?

Pia Nykvist
arkeolog, Länsmuseum Västernorrland

Lagen om kulturminnen

Den nuvarande lagen från 1989 har sitt ursprung på 1660-talet och är unik för Sverige. I kulturminneslagens första paragraf står att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön och att ansvaret för det delas av alla; myndigheter, företag och enskilda personer. Det är enligt lagen förbjudet att utan tillstånd från Länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning.

Vad är en fornlämning?

Fornlämningar är spåren efter mänsklig verksamhet, som på olika sätt syns eller finns i vår omgivning. Det gemensamma

för dem är att de är varaktigt övergivna. Så är till exempel ett ålderdomligt järnbruk som ännu är i drift inte fornlämning, medan en hyttruin från samma tid är det. På den ekonomiska kartan är de registrerade fornlämningarna inritade.

Att undersöka och ta bort en fornlämning kräver tillstånd från Länsstyrelsen, som dock alltid har som grundprincip att fornlämningar ska bevaras för framtiden. Visar det sig att samhällsintresset för att en exploatering kommer till stånd överväger, kan Länsstyrelsen besluta om arkeologisk undersökning. Kostnaden för dessa åtgärder betalas av markägare eller exploatör.

FYNDGLÄDJE

BJÄSTAMON 24

Tuggummi av kåda, med bevarade tandavtryck.
Kanske tuggat för nöjes skull. Eller för att tillverka harts
för fastsättning av pilspetsar.

Pilspets eller hänge i röd skiffer med dekor i form
av en knopp samt små ristade streck .
Dekoren gör att den närmast liknar en liten människofigur.
Något liknande har inte hittats tidigare.

FYND

Foto: Pehr Lindholm, Raä Uv-Mitt

Skrapor är ett av de vanligaste fynden på stenåldersboplatser. De användes för trä och skinnberedning och finns i flera olika bergarter.

Mycket välarbetad pilspets i kvarts.

Denna typ av pilspets brukar dateras till äldre bronsålder och visar på en stor skicklighet i stensmide.

Foto: Henrik Runesson, Raå UV-Mitt

Detta lilla djurhuvud i skiffer kanske ska föreställa en älg och har ursprungligen suttit som dekoration på skaftet till en skifferkniv.

INTERVJU / PEHR LINDHOLM

ANALYS

En öppen attityd gentemot omvärlden förefaller de att ha haft, människorna som befolkade Bjästamon vid tiden omkring 2000 f Kr. De arkeologiska fynden visar på kontakter både mot norr och söder. Och ordningen i samhället var god.

- Det är väldigt ordnat. Ben ligger för sig, avslag och annat för sig. De har inte bara kastat ut skiten. I Mälardalen är det mer hipp som happ, konstaterar projektledaren Pehr Lindholm, arkeolog vid Riksantikvarieämbetet UV-Mitt.

Och han fortsätter:

- I grunden handlar det väl om en kultur där ordning är viktigt, man bryr sig. Till exempel har tillverkning av redskap skett på ett ställe medan brända ben lagts på ett annat. Det är praktiskt.

Den arkeologiska undersökningen som genomförts i tre perioder från sommaren 2000 och fram till mitten av oktober 2002 har kommit in i slutfasen. Uppbrottsstämningen har så sakta börjat sänka sig över arbetsplatsen där 30-talet arkeologer från UV-mitt, Länsmuseet Västernorrland, och KMVA AB arbetat sida vid sida under Riksantikvarieämbetets ledning.

Lager för lager har de grävt sig ner genom sandmo och jordmassor. Fynden som gjorts ligger prydligt ordnade i lådor. Bakom hörnet väntar nu ett omfattande analysarbete som så småningom kommer att mynna ut i rapporter och vetenskapliga artiklar. Redan nu kan ändå en hel del sägas om de miljöer och det liv för tusentals år sedan som arkeologerna har kommit i kontakt med.

- Vi har funnit ett hus som kan dateras till cirka 2000 f Kr, berättar Pehr Lindholm och gör klart att det är lite märkvärdigt.

En hydda är vad de i första hand förväntat sig att hitta. Men när ett par stolphål uppenbarade sig som kunde härledas tillbaka till tiden för stenålder på gränsen mot bronsålder så stod det klart att här funnits ett hus.

- Stolphålen tillsammans med de fynd vi gjort i närheten ger oss idéer om hur det hänger ihop.

Arkeologen tecknar bilden av en miljö där människor varit mer eller mindre bofasta. Hela den varma årstiden har de i alla fall livnärt sig på fisk och säl. Malstenar och sädeskorn har hittats vilket antyder att säd möjligen malts på platsen också. Men säkert är det inte.

Det är däremot faktum att attityden till omvärlden varit öppen. Kontakter utåt har människorna varit positiva till. Fynd av bärnsten, och flinta ger besked.

- Bärnstens fynden tyder på kontakter med Baltikum och de slipade redskap av flinta som funnits har sitt ursprung i Skåne eller möjligen Danmark.

Nu har de inte bara sökt sig söderut. Typiska nordbottniska redskap och skiffer är tecken på kontakter norrut. Om de själva tagit sin båt och paddlat längs kusten hela vägen till Skåne är däremot inte så säkert.

- Att ta sig i båt längs kusten var inget problem. Det gick rätt bra. Men hur långt de tog sig, om de bytte till sig föremål på vägen är svårt att svara på.

- Klart är i alla fall att det inte var något slutet samhälle här på Bjästamon. Då hade vi inte hittat bärnsten och flinta.

Arkeologen tecknar även en personlig bild inför sig själv. Bilden är mer att likna vid en känsla för de personer som levde på Bjästamon för 4500 år sedan. Den känslan kommer från vissa av fynden, ett fingeravtryck på en krukskärva, tandavtryck i en bit harts eller en vattenslipad sten omgjord till smycke. Samla vackra och lena stenar har vi alla gjort någon gång och smycken av sten bär vi fortfarande.

Ann-Sofie Ingman
Länsmuseet Västernorrland
Foto: Cia Andersson

INTERVJU / PER GUSTAVSSON

BOTNIABANANS ARKEOLOGI

Inför ett järnvägsbygge är genomgripande undersökningar av konsekvenserna för natur och kulturmiljö ett krav. Miljöbalken är tydlig på den punkten. Vem som utför uppdraget är inte lika klart. Det avgör beställaren. Ofta anlitas konsult- eller arkitektföretag som genomför det med hjälp av kulturmiljöinstitutioner.

Inför Botniabanebygget, som i Västernorrland sträcker sig från Nyland i söder till länsgränsen i norr, valde beställaren Banverket att be Riksantikvarieämbetet, UV-Mitt att göra den kulturhistoriska delen.

Arkeologen Per Gustavsson som ansvarat för projektet berättar:

- Arbetet inleddes med en förstudie som genomfördes 1998. Den mynnade ut i en rapport som redogjorde för en rad värdefulla miljöer att ta hänsyn till.

Vid den tidpunkten hade ännu inget beslut tagits vare sig om var eller när en järnväg skulle kunna byggas.

Nästa steg i processen, som styrs av Kulturminneslagen, är en arkeologisk utredning. Den genomförs i två etapper med litteratur- och arkivstudier i den ena och fältundersökning i den andra. Ramarna för den avgörs i samråd mellan Länsstyrelse

och Banverket. De beslutade sig för att utreda en 500-1000 meter bred korridor. I det skedet gjorde Länsstyrelsen en upphandling av uppdraget. Det gick till Riksantikvarieämbetets UV-Mitt som i sin tur valde att samarbeta med Länsmuseum Västernorrland.

Till arkeologernas specialkompetenser hör förmågan att läsa landskapet och se hur olika tidsåldrar avspeglar sig i det. Arbeta av det slaget tillsammans med jordprover på de platser som ser speciellt intressanta ut ger besked om var det är angeläget att vidta ytterligare åtgärder. Utredningen mynnar ut i en ny rapport där fornlämningar klassificeras i olika nivåer.

- Området kring Åbodsjön med välbevarade hällmålningar, Styresholm och Bjästamon är exempel på miljöer som vi helst inte ville störa, berättar Per Gustavsson och fortsätter:

- En järnvägsplan är inte lätt att ändra hur som helst. Det finns kurvradier att ta hänsyn till. Men när det gäller avfarter och ingrepp under byggtiden går det att styra undan så mycket som möjligt från känsliga miljöer.

Helt kort kan den arkeologiska arbetsprocessen beskrivas som något av ett detektivarbete. Det utgår från en vid krets med breda korridorer och

hundratals intressanta miljöer i landskapet. Objekt som bör undersökas på djupet ringas in. Inför varje nytt steg sammanfattas och värderas resultat som sammanställs i rapporter av intresse för forskning och framtid. De utgör också underlag för Länsstyrelsens beslut. Så småningom står det klart var arkeologerna skall sätta spaden i backen.

På grund av uppdragets storlek valde Länsstyrelsen i samråd med Botniabanan AB att ge jobbet till Riksantikvarieämbetets UV-Mitt. Det gjorde de med villkoret att UV-Mitt skulle leda ett samarbetsprojekt där Länsmuseum Västernorrland, Angaria AB, KMVA AB skulle ingå.

Under 2000 började UV-Mitt att prata ihop sig med sina samarbetspartners för att få till stånd en fungerande organisation. En förundersökning leder fram till en undersökning som inleds 2001 och kulminerar 2002. Dryga trettioåret arkeologer har varit engagerade.

När Per Gustavsson till sist skall säga något om vad som kännetecknat undersökningarna med anledning av Botniabanebygget konstaterar han att samarbetsupplägget är nytt. Samtidigt är det ett tecken i tiden:

- Det är bra att jobba på det sättet. Riksantikvarieämbetets erfarenhet av att driva stora projekt förenas med regional arkeologisk kompetens. Dessutom har Länsmuseum drivit ett förmedlingsprojekt som gjort arkeologin tillgänglig för en bred allmänhet.

Ann- Sofie Ingman
Länsmuseum Västernorrland

EN KONSTNÄR GRÄVER OCH UNDERSÖKER
ARKEOLOGENS LIV. SE VAD HON HITTARDE.

CARINA KÅGSTRÖM

Konstnär och illustratör, bosatt och verksam i Härnösand. "Jag jobbar gärna med tecknade figurer som berättar om vardagen på ett allvarligt och humoristiskt sätt. Jag har haft ett flertal utställningar runtom i landet. I ett projekt har jag jobbat som konstnär på Hemköp i Härnösand. Där sålde jag inplastade teckningar för 9.90,

dessutom producerade jag fyra animerade filmer som visades i TV-monitorerna vid kassorna.

Nästa projekt är att jobba med en kvinnlig figur i serieform och/eller som tecknad film.

Jag gör också illustrationer till information, tidningar m.m. Mitt senaste uppdrag var att göra en Shakespeare-klippdocka till Sundsvalls kommun."

CARINA KÅGSTRÖM

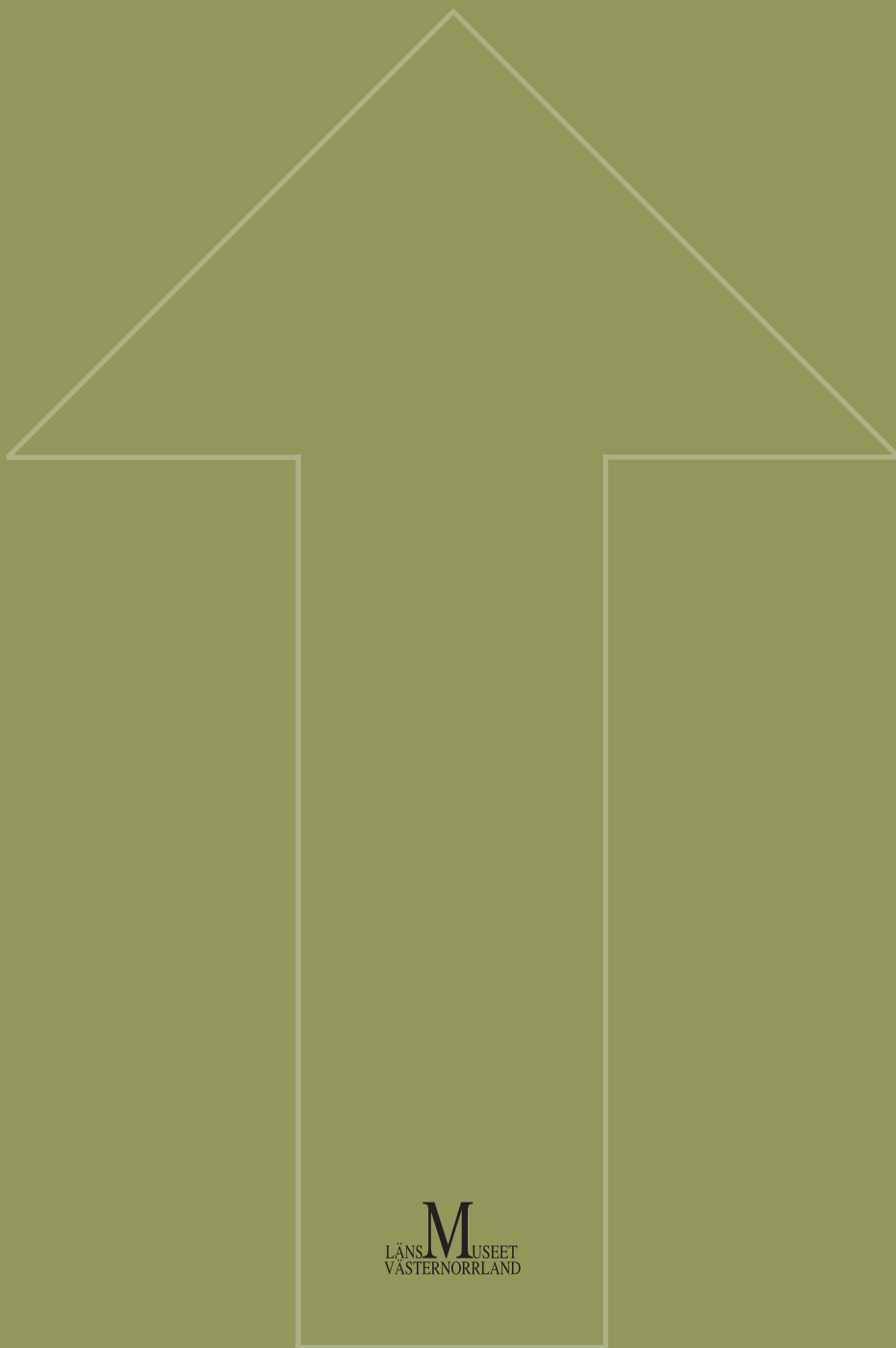
pyssel - tips

CARINA KÅGSTRÖM

LÄNSMUSEET
VÄSTERNORRLAND